

אברהם רכטמן¹ התראות והשבעות בגירוש דיבוק

מיידיש: בני מר

הסיפור "התראות און השבעות ביים אַרויסטרייבן אַ דיבוק" (=התראות והשבעות בגירוש דיבוק) מופיע בספרו של אברהם רכטמן "יידישע עטנאָגראַפיע און פֿאלקלאַך — זכרונות וועגן עטנאָגראַפישער עקספעדיציע" (אתנוגרפיה יהודית ופולקלור — זיכרונות על משלחת אתנוגרפית), שראה אור בבואנוס איירס בשנת 1958. "המשלחת האתנוגרפית היהודית", שקמה ביוזמתו של החוקר והסופר שלמה זאָנוויל רפפורט (ראַפֿאַרט, 1863-1920) ובמימונו של הברון ולדימיר גינצבורג, פעלה בשנים 1912-1914. המשלחת עברה ביותר משישים ושלוש עיירות באוקראינה, ומטרתה היתה לאסוף ולתעד את "אוצרות העבר" היהודי, בכתב ובעל פה: מעשיות, סגולות, תרופות, שירים, משלים, ניגונים, תפילות, בתי כנסת ומוסדות אחרים וכיו"ב. עם חברי המשלחת נמנו המלחין יואל אנגל, חוקר שירי העם י' קיסלגף, הצייר והצלם שלמה יודאוויץ, תלמידי האקדמיה היהודית בפטרבורג, י' פיקנגור ושי' שרייך, ואברהם רכטמן, מחבר הסיפור שלהלן. רוב החומרים שאספה המשלחת אבדו במהפכה הבולשביקית, אבל היו בהם שנמצאו לאחר נפילת מסך הברזל. רכטמן (1890-1972) היגר ב־1916 מרוסיה לארצות הברית, ושם כתב על פולקלור יהודי ויידי, בין השאר בעיתון האורתודוקסי "דאָס אידישע ליכט". ב"לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור" (=לקסיקון לספרות יידיש החדשה) מצוין כי ספרו על המשלחת נכתב "בשפה עממית, והוא תרומה חשובה לאתנוגרפיה היהודית ולספרות העממית. [רכטמן] הותיר אחריו כתב יד של מילון על היסודות העבריים ביידיש, שעליו שקד עשרים שנה".

בספרו של רכטמן, ובמיוחד בנוסחי התפילות וההשבעות בסיפורנו, אכן רב המרכיב העברי, עד שאפשר להחשיבו ככתוב ב"נוסח הסופרים העברי־יידי". נוסח הכלאיים הזה, של יידיש ועברית, שימש בקהילות אשכנז במאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה. הוא "נפוץ בייחוד בתעודות הקהל: תקנות של קהילות ושל חברות, כרוזים וזיכרונות־דברים בפנקסים. הדברים נכתבו, כמסתבר, בידי סופרים מקצועיים, סופרי הקהילות, ששימשו כמזכירי הקהל ובית הדין" (אוריאל ויינרייך, "נוסח הסופרים העברי־יידי", "לשונונו" כב, תשי"ח, עמ' 45).

נראה שרכטמן מכוון בספרו בדיוק לסגנון הזה, כאילו רמז על תפקידו במשלחת, כמין מזכיר וסופר, וכמו הסתייג מכתבת ספרות יפה ודבק בכתיבה יראית. כך או אחרת, שעה שאוצרות המשלחת האתנוגרפית נחשבו אבודים, מצא רכטמן לנכון להעלות על הכתב את סיפורי המשלחת: "עכשיו, כל זמן שהנשמה בקרבי, עלי לספר את המעט שאני זוכר ממה ששמעתי מספרים לפנים".

רכטמן שיחזר, לדבריו, את סיפור הדיבוק מחמלניק מתוך הזיכרון, על פי

כתב יד ישן שמצא בימי המשלחת בעיירה חמלניק שבחבל פודוליה. ואולם לסיפור עצמו גלגולים ודיבוקים מפתיעים. למרות שינויים אחדים בפרטים ובעלילה דומה הסיפור עד מאוד לגרסאות מוקדמות הרבה יותר, מסוף המאה השבע־עשרה, שראו אור בידיש ובלשון הקודש. בראשונה נדפס הסיפור בסוף הספר "זרע קודש מצבתה" (פיורדא תנ"ו=1696), והוא מתאר את עלילותיו של ר' משה פראגר בגירוש הדיבוק שמואל בן בלה מגופו של הבחור אברהם מק"ק שפש שבפולין. מיד אחריו ראה אור הספרון העבה, המגולל אותה עלילה בפירוט רב הרבה יותר, "מעשה של הרוח דק"ק נ"ש" (=ניקלסבורג. ד"ר שרה צפתמן מהאוניברסיטה העברית הדפיסה וחקרה את שני הסיפורים הללו). הן סיפורנו והן הסיפורים מניקלסבורג מתארים אותם סימפטומים, אותן דרכים לגירוש ואותם גלגולים, עד שקשה להכחיש את הקרבה ביניהם – גם אם עדיין אי אפשר להסבירה. הביטויים והאמצעים הללו הופיעו ברובם עוד קודם לכן, מספר "שבחי האר"י" ואילך, אולם צירופם יחד בעלילה אחת מדגיש את הדמיון.

גלגולי הסיפור על הדיבוק בבחור לא הסתיימו בכל אלה. נוסף למחזה "הדיבוק", שנכתב בהשראת סיפורי הדיבוק ששמע אניסקי, וביניהם הסיפור מחמלניק, נדפסה עלילת הדיבוק בבחור במתכונת חדשה, בקונטרס ושמו "בית דוד", בברוקלין שבניו־יורק, לפני פחות מעשרים שנה – בשנת תשמ"ז! ואולם בעוד שבסיפורנו נכנס הדיבוק בבחור חף מפשע, דווקא בסיפורים בידיש – הסיפור משנת תנ"ו ו"בית דוד" – נדבק הבחור בדיבוק בגלל חטאיו: בראשון השתין הבחור על יציאת, ובשני – נהג בקלות ראש ונמנה עם הריקים. הסיפור המתורגם מופיע להלן בהשמטת דברי הפתיחה והסיום של רכטמן.

ב"מ

א.

בחמלניק, עיירה קטנה בפודוליה, בשנת תק"ח (1748) נתקף פתאום בחור אחד במחלת הנפילה. שלוש פעמים ביום – בבוקר, ב"שחרית", לפנות ערב, ב"מנחה", ובערב, ב"מעריב" – היה נופל ארצה, פניו נשואות השמימה, מתחיל להכות בשני אגרופיו כנגד לכו ולהתוודות, בקולו שאינו קולו, על חטאים חמורים ועוונות שעבר כביכול לפניהם.

הוריו נסעו אתו לרופאים דגולים, לצדיקים, ולהבדיל – לרופאי אליל. אך איש לא עזר לו. בגודל עוגמת הנפש מתו הוריו עד מהרה. הבחור החולה, היתום, יצא לבדו לבקש לו מרפא בעולם הרחב. אולי ירחם...!

שלוש שנים תמימות ערך גלות, נדד מחצר צדיק אחת למשנה, ושום תרופה למחלתו הקשה לא מצא.

יהיה מקץ שלוש שנים פנה הבחור – מיואש ומוכה – לשוב בחזרה אל חמלניק עיר הולדתו, לבוש בלויי סחבות וקרעים, חולה אף יותר מאשר קודם.

ומאחר שלא היה לו אף קרוב, גואל וחבר, שהה יחד עם שאר העניים ב"הקדש" העיר.

בעת ההיא היה בחמלניק יהודי ירא שמים ושמו ר' ישעיה'לה. הוא התגורר בבקתת עץ קטנה מחוץ לעיר. יודעי דבר ידעו שהוא צדיק נסתר, שידיו רב לו בשליחויות סודיות בעניינים נסתרים, עזרה ליהודים בעת צרה. לכן עשה בביתו רק לעתים רחוקות.

פעם אחת, כשחזר ר' ישעיה'לה הביתה לשבת, ראה במקרה את הבחור נופל במחלתו, מוטל ומכה כנגד לבו ומונה בקול חטאים ופשעים. עמד ר' ישעיה'לה, הביט בו היטב וקרא:

"בבחור יושב דיבוק. אני מקבל עלי שלא לנוח ולא לשקוט עד אשר אוציא, בעזרת השם, את הדיבוק. בקדוש ברוך הוא אני שם את מבטחי, שיראה לי את הדרך הנכונה לגרש את הדיבוק עד מעבר להרי החושך, אל גיא האפלה, וכך להציל נשמה מסכנה, אומללה ונידחת."

במוצאי שבת בא ר' ישעיה'לה אל מרא דאתרא, הרב ר' שמואל, מחבר הספר "תפארת שמואל"², וביקש ממנו לעזור לו לקדש שם שמים — לגרש את הדיבוק. הרב ר' שמואל, שהכיר היטב את ר' ישעיה'לה וידע את צדקתו ואת דרכיו הנסותרות — התרצה לעזור כפי יכולתו, והרשה לו לעשות כל מה שיש בדעתו — בשם בית דין צדק ובשם כל קהל עדת ישרון דק"ק חמלניק.

מיד למחרת בבוקר באו ר' ישעיה'לה והרב, הדיינים ויהודים יראי שמים אחרים מחשובי העיר, אל ההקדש, עמדו במעגל סביב הבחור החולה, ור' ישעיה'לה החל לומר:

"דיבוק נעלם! בשם בית דין צדק ובשם מנהיגי הקהל העומדים פה כעת מסביבך, הריני מתרה בכ שתעזוב ברצון את גופו של שמואל בן ר' חיים, ואני מזהירך, שבצאתך לא תגרום כל צער ולא תזיק לאיש, הן לנוכחים כאן והן למי שאינם נוכחים כאן איתנו. מצדנו אנו מבטיחים לך להתפלל למענך, שתיטהר מכל חטאיך, עוונותיך ופשעיך, ונשמתיך תזכה בתיקון... אם לאו, והיה אם לא תשמע בקולנו — הריני מזהיר ומודיע, שאנהג בך בכל חומר הדין: בהשבעות, בהרמות, בנידויים ואפילו בקללות, וארדוף אותך עד אל מעבר להרי החושך, שם לא תהיה לך תקומה לעולם. זו התראתי והזהרתי הראשונה לך. ראה הזהרתיך! ואשנה ואשליש, שאת הבטחתנו לטהר ולתקן את נשמתך — נקיים בשלמות. נלמד תורה לשמך, נתפלל וניתן צדקה לשמך, נקבל עלינו ללמוד מדי יום ביומו משניות לפני סדר האותיות בשמך. אני עצמי מקבל עלי לצום לטובתך שנה תמימה, בכל יום חוץ מימים שאין אומרים בהם 'תחנון'. שנה שלמה גם אומר 'קדיש' עליך שלוש פעמים ביום. דיבוק נעלם! קבל את הזהרתי והאמן בהבטחתי!"

פתאום בבת אחת עקר הבחור ממקומו בכוח, כאילו התכוון לדרוס את כולם, וצחוקו המהדהד התגלגל בכל ההקדש, וקולו החצוף געה והמה:

”חה, חה, חה! אני צוחק לכם ולהזהרות שלכם! כל זמן שאני והבחור ביחד, אני בכלל לא מפחד! לא תפחידו אותי ולא אשמע בקולכם! טוב לי בתוכו, ובתוכו אני אמשיך להישאר!”

ומניה וביה נעצר הצחוק הפראי, ונשמעה יבבה חלשה, נהמה עמומה וגונחת:

”לאן אלך? היכן אוכל להתחבא, אם אני מגודה מכל העולמות? לא! לא אצייתי! כאן אני נשאר ומכאן לא אזוז!”

לאחר דברי החוצפה של הדיבוק חזר ר' ישעיה'לה, כאן במקום, בהקדש, במעמד כולם, על התראתו הקודמת עוד שש פעמים, ובכל פעם מחדש ביקש מהדיבוק לעזוב את הבחור ברצון, בטרם יאלץ לעשות זאת באונס – אבל הדיבוק נשאר בעיקשותו.

ר' ישעיה'לה לא חיכה עוד לתשובה, סימן לכל השאר, ובזה אחר זה, בשתיקה, עזבו כולם את ההקדש.

ב.

בראות ר' ישעיה'לה שלא יוכל לפעול בטוב, החל בהכנות להשבעה הראשונה נגד הדיבוק, כדי לאלצו להיכנע ולציית. לדרישתו של ר' ישעיה'לה ובית הדין נקבצו עשרים ואחד יהודים יראים ושלמים. במשך שבעה ימים היטהרו הנבחרים בקדושה ובטהרה; צמו בכל יום חוץ משבת; פרשו מנשותיהם; התפללו בכונה גדולה וכיוונו כוונות מיוחדות כאשר הורה להם ר' ישעיה'לה; טבלו שלוש פעמים ביום, לפני כל תפילה, ונזהרו שלא לדבר דברי חול.

לסוף שבעת הימים התקבצו בבית הכנסת הגדול חברי בית דין צדק, ר' ישעיה'לה ועשרים ואחד היהודים היראים והשלמים. היה זה יום חמישי, כ"ב בטבת תקט"ו (1755). הבחור האומלל הובא לשם, הובל אל הבימה, וידיו ורגליו כפותות בחבלים עבים. על הבימה נמצאו חברי בית הדין, ר' ישעיה'לה והעשרים ואחד. ר' ישעיה'לה חילק את עשרים ואחד היהודים הנבחרים לשלוש קבוצות נפרדות של שבעה. לקבוצה אחת נתן ר' ישעיה'לה שבעה שופרות, לשנייה – שבעה נרות שחורים, ולשלישית הורה ללכת אל ארון הקודש ולהוציא שבעה ספרי תורה.

אבל עוד בטרם ייפתח ארון הקודש, נשמע קול בכיו של מרא דאתרא. הרב קרא להתעכב בהוצאת הספרים. הוא שח לפני הבחור, ששכב כפות, ובקול שבור, נחנק מבכי, אמר לו:

”דיבוק נעלם! גם אני, מרא דאתרא, בכוח התורה שניתן לי על ידי עדתנו הקדושה, גם אני מתרה בך עכשיו בהתראה חמורה ומזהירך שיהיה עלינו לנהוג בך עכשיו בכל חומר הדין. לא נוכל לרחמך. לכן מתחנן אני לפניך בדמעות

שליש, שתרחם על עצמך, וגם אותנו אל תביא לידי כך שניאלץ לנקוט נגדך השבעות ואולי גם חרמות. מפציר אני בך בתחנונים גדולים שתיכנע, והבה לא נצטרך להטריח את ספרי התורה הקדושים ממקומם הקבוע בארון הקודש, להוציאם לא לשם מצווה כנהוג, אלא לשם נידוי, לנדות אותך באֵלֶּה ובשִׁמְתָא. חזור בך! עזוב את עקשנותך ומנע מאיתנו מכשול של זלזול בכבוד ספרי תורה. אם לא למעננו, עשה למען כבוד ספרי התורה הקדושים, וברכותינו תגנה עליך, ותפילותינו לריבונו של עולם תבאנה לך מחילה, סליחה וכפרה! דיבוק נעלם, חזור בך!" והרב בכה בקול רם.

אחרי שנשתתק הזדעזעו הבחור מאוד, וכהרף עין פקעו החבלים שעל ידיו ועל רגליו, והוא צעק ברוב עוז: "כל רוחות הסערה שבעולם לא יוציאו אותי מכאן, וגם לתקן את חטאי אתם לא מסוגלים. הם גדולים ורבים בלי שיעור, ואי אפשר למנות אותם. כאן אני, וכאן אשאר!"

אז נוכחו הכול לראות כי לא יוכלו עכשיו לפעול ולהצליח בטוב נגד הדיבוק הסרבן, ויש להשתמש בהשבעות החמורות. הרב ירד לאטו מן הבימה, פסע בצעדים מדודים אל ארון הקודש, פתח אותו בידיים רועדות, פנה בפנים בוכיות אל הקהל וקרא בקול רם, כדי שהכול ישמעו:

"רבותי! בשם כל הקהל הקדוש הזה ובשם בית דין צדק, מבקש אני מחילה מספרי התורה, על הטרחה שאנו מטריחים אותם עכשיו — כדי להשיב ערבן המסרב לציית לפקודה של בית דין. ה' עֲדֵנו, שפעמים רבות הזהרנו את הסרבן והפצרנו בו מאוד שלא להביאנו לידי זלזול בכבוד ספרי התורה הקדושים. אבל נראה שזה גם רצונו של בורא העולם. הנני מכריז עכשיו ומודיע בפני כל עם ועדה, כי אני, בכוח התורה שניתן לי, מסיר כל שמץ אחריות לזלזול בכבוד התורה מקהילה קדישא שלנו, ומתפלל שספרי התורה הקדושים ימחלו לנו. ואם חטאנו — ישמרנו הקדוש ברוך הוא מעונש!"

אחר הדברים האלה הוציא הרב כמו ידיו את שבעת ספרי התורה ומסר אותם לידי שבעת הממתינים, שעמדו מוכנים ומזומנים לשם כך. גם השבעה עם שבעת הספרים עלו על הבימה. שבעת הנרות השחורים הודלקו. ר' ישעיה'לה סימן, וכל שבעת השופרות הריעו בבת אחת, וההשבעה הראשונה החלה. ר' ישעיה'לה צירף בשקט צירופים של השמות הקדושים והכריז בין צירוף אחד למשנהו קללות, חרמות ונידויים. על הקללות חזר כל הקהל בקול רם, מילה במילה. בין נידוי אחד למשנהו הריעו השופרות — כל השבעה בבת אחת. באמצע התקיעות נשמעה פתאום יבבה קלושה. היבבה נהפכה לנהמה צרודה, שהחלה לקלל ולגדף את שמו של ר' ישעיה'לה ולבוזות כל כולם בזלזולים גרועים מכול.

בינתיים החלו לדעוך קרני השקיעה האחרונות בחלונות בתי הכנסת

הארוכים. הגיע זמן "מנחה". ר' ישעיה'לה ציווה להכניס בחזרה את ספרי התורה, להניח את השופרות ולפשוט את הקיטלים³. ובעצמו ניצב לפני ה"עמוד" לתפילת "מנחה". בשברת לב גדולה התפלל ר' ישעיה'לה בחזרת הש"ץ של תפילת שמונה-עשרה, והציבור ענה אחר כל ברכה, ברעדה גדולה, "ברוך הוא וברוך שמו – אמן".

אחרי "מנחה" הכריז ר' ישעיה'לה שאם ירצה השם, מיד לאחר שבת תיערך השבעה שנייה, הפעם לא בבית הכנסת הגדול, אלא בבית המדרש הישן, וכולם יצו לבוא. הנוכחים התפללו "מעריב" והתפזרו, ברוח נכאים, איש לאוהלו.

ג.

ולמרבה הפלא החל הבחור, אחרי ההשבעה הראשונה, לחוש טוב הרבה יותר. במשך כל יום שישי לא עינה אותו הדיבוק. אפילו בשבת, שבה היה נטפל אליו יותר מכרגיל, נשאר הבחור שלי, התפלל עם כולם, אכל בשלווה את כל שלוש הסעודות, יכול לברך במזומן ואפילו לישון במנוחה. רק במוצאי שבת, אחרי ההבדלה, שוב נפל הבחור במחלתו, באמצע בית המדרש, ואפשר היה לשמוע את הדיבוק בוכה מקרבו, בקול חלש כגוסס, ומבקש בתחנונים:

"רחמו עלי! אורבים לי מזיקים, שדים ורוחות. הם מחכים שאעזוב את הגוף הטהור ואז יגזרו אותי לגזרים! מלאכי החבלה פוערים לי את עיניהם הבורקות! לא! אני לא יכול להיפרד מהגוף הכשר של הבחור. כאן אני מוגן, כאן אין להם שום שליטה בי!"

ויללתו נישאה על פני כל בית המדרש.

ניגש אליו ר' ישעיה'לה, שח לפניו ואמר לו בחיבה רבה:

"דיבוק נעלם! אמור לי את שמך ואת שם אמך, ואתקן למענך תפילה מיוחדת, שאחבר בעצמי ובעזרת השם. אבקש מריבונו של עולם, שבזכות התפילה תישמר ממלאכי החבלה, הרוצים לצוד אותך ברשתותיהם הפרושות!"

"שמואל בן רבקה!" התייפח הבחור וקם.

ד.

למחרת אחרי חצות היום נתקבצו כולם כמתוכנן, בבית המדרש הישן. הבחור הובא לשם. שוב נכפתו ידיו ורגליו בחבלים עבים, והוא הושב על הבימה, פניו אל ארון הקודש. ר' ישעיה'לה הורה לפתוח את ארון הקודש, התיר מגילת

קלף, ולפני ארון הקודש הפתוח החל להתפלל בקול צלול מתוך הקלף את התפילה המיוחדת, שבמשך כל הלילה התקין וכתב בכתב סופרים על יריעה של קלף צבי.

וזה נוסח התפילה:

"ריבונו של עולם, אב הרחמים, ארון הסליחות, אל מלך חנון ורחום אתה ועושה חסד עם בריותיו, הנה באנו בתפילה ובתחנון לפניך שתשפיע שפע טוב ותעשה לפנינו משורת הדין עם זה הרוח אשר נתדבק ובא להנער שמואל הנולד מן רבקה והוא מקשקש בתוכו. נא אב הרחמים, הקל מעליו דינו, אף שיש עליו עדיין דין להיות מעונש בעונשין חמורין או קלין, הלא לך ה' החסד לתת אליו חסד של חנים לבל יידח ממנו כל נידח, ותעלה נא תפילתנו לפני כיסא כבוד, לזכור בזיכרון טוב כל הזכויות וטובות הן אשר עשה הרוח הזה בעצמו או זכות אבותיו, ולצרף תפילתנו שתהא מקובלת לפניך כקטורת הסמים וכריח ניחוח להשפיע עליו חסד ורחינה ולא ייזכרו לו חטאיו ופשעיו, ושא נא לעוונות ולפשעים שחטא ושעויוה ושפשע הן על ידי עצמו והן על ידי אחרים, ותעלה תפילתנו לפניך כאילו התפלל בעצמו עליו, ותהיה לו הצלה ותשועה להצילו מכל המחבלים והמשחיתים והמקטרגים עליו לדונו כפי העונשים אשר יושתו עליו, ויהיה לו מקום מנוחה, מנוחה נאמנה, באופן ובתנאי אם לא ישוב אליו עוד ולא יזיק לשום אדם מן ברי-ישראל, הן זכר או נקבה, אזי ברוב רחמיך וחמלתך חמול נא וחוס נא עליו ליתן לו שאנן ומנוחה, ויהיה לו תקנה. ואתה השומע תפילת עמך ישראל ברחמים תשמע תפילתנו, ויהי לרצון אמרי פינו לפניך ה' צורנו וגואלנו, אמן."

הציבור חזר על התפילה בשקט, מילה במילה, וענה ב"אמן", שנישא על פני בית המדרש כאנחה עמוקה.

ר' ישעיה'לה שב והסב את פניו אל הבחור, ודיבר אליו בנועם וברוגע: "שמואל בן רבקה! הריני שב ומבטיח לך בשם בית דין צדק ובשם העדה הקדושה, שאם תצא ברצון, נתפלל את התפילה ששמעת אך זה עתה בכל יום במשך שנה שלמה, להוציא ימים שאין אומרים בהם תחנון. ועוד ניהיה ונישמר לקיים את הבטחותינו הקודמות, דהיינו: ללמוד משניות על שמך מדי יום ביומו ובכל השנה לומר תהילים, ואני עצמי אומר, אם ירצה השם, אחרי כל לימוד משניות קדיש דרבנן, ובכל השנה אומר קדיש יתום! לך לשלום ואל תזיק לאיש!"

ונשמע קול בכי, בתחנונים:

"תנו לי למצוא מקום מנוחה אחר בעולם. או אשמע בקולכם ואצא. עכשיו אני רואה מסביבי אלפי ועשרות אלפי מלאכי חבלה, שמצפים ומחכים לכל רגע שאעזוב את הבחור, כדי שילכדו אותי ברשותם, יענו אותי ויקרעו אותי לגזרים. אז איך אני יכול לעזוב עכשיו את הדירה היפה שלי לפני שמצאתי מקום מקלט אחר? איפה אוכל להסתתר מהם?"

ר' ישעיה'לה ניהמו:

"אל תפחד, שמואל בן רבקה, תפילתנו בציבור לא תניח למלאכי החבלה לקרב אליך. תפילות רבים לעולם אינן שבות ריקם. הקדוש ברוך הוא ישמרך ויגן עליך מן הרוחות הרעות האורבות לך, ואת נשמתך החטאה ירומם עד אל מקור העליון. אנחנו נכונים לחכות עד מחר בחצות היום. אז נשוב ונתקבץ כולנו לכאן, באותו בית מדרש, ואם מחר, על הבימה כאן, תקדש שם שמים ברבים ותעזוב את גוף הבחור, ימחל לך בורא העולם על חטאיך ותטהר לעולם ועד. אך אם תשוב ותמרה ולא תשמע לעצתי הטובה, הריני מתרה בפעם האחרונה, שאנהג בך ככל חומר הדין, בהשבעות וחרמות קשות עוד יותר מעד הנה, שלא נשמעו כמותן מעולם. יהיה עלי להטריח רבים מן השמות הקדושים. ארעיש עליך ועל הממונים עליך – הן העליונים הן התחתונים – שימשכו בך ביד חזקה, ובכוח יגרוך מגופו של הבחור. אז לא תהיה לך עוד תקומה לעולם, ותאבד מן העולם הזה והבא!"

ה.

למחרת אחרי חצות היום היה בית המדרש מלא מפה לפה. התקבץ שם כל הציבור, על אלופיו, קציניו, ראשיו ומנהיגיו. שוב נכפת הבחור בידי וברגליו והושב על הבימה, כנגד ארון הקודש. ר' ישעיה'לה התיר את הקלף והתפלל את התפילה אשר תיקן. הציבור חזר אחריו בשקט, מילה במילה. אחר כך נאמר "קדיש", ור' ישעיה'לה קרא בקול רם:

"שמואל בן רבקה! בשם כל הקהל הקדוש הזה עושה אני לפניך משורת הדין ומזהירך שתיפרד תיכף ומיד מגוף הבחור דרך האצבע הקטנה ברגלו. אם לאו – הריני מתרה בך עתה בפעם האחרונה בהתראה גדולה וחמורה, כי מיד אנקוט נגדך השבעות, חרמות וקללות, שלא נשמעו עוד כמותן, ואסגיר אותך לידי הסטרא אחרא לעולם ועד."

דממת מוות אפפה את בית המדרש כולו. הכול שתקו בציבור. עיני כולם היו נשואות אל הבימה, אל מקום הבחור. אוזני כולם היו כרויות, מחכות לשמוע מה תהא תשובתו. האם יציית, או ימשיך להקשות את עורפו? ר' ישעיה'לה עמד שפוף, ראשו מוטה מעט הצדה, כאילו ביקש בדממה הזאת לאמץ את שמיעתו, אם לא עולה אי־משם קול מלמול או לחש. אך שקט, דממה. הדיבוק כמו נאלם דומייה.

אז התברר לר' ישעיה'לה שהדיבוק מסרב לציית ועומד במריו. באומץ רוח רב נשא ראשו למעלה, ואת שתי ידיו הרים מלוא קומתו השמימה ועמד קוממיות, הקיף את הציבור בעוז מבטו, כמו רצה לבסס את ביטחונו, שכל עדת היהודים הנמצאת כאן איתו מאמינה כמותו שלצדם הניצחון. פניו הזוהרות נגהו כמו באור שבעת הימים – וביד ימינו הוא הלם בשולחן. החבטה

הפתאומית הידהדה בדממה המוחלטת בלב כולם, כהד מעולם הסוד הנעלם – ונשמע קולו הצלול של ר' ישעיה'לה, המבהיל והמעורר כאחד:

”עדה קדושה ובית דין צדק! מה שלא יכולנו לפעול ברצון, נעשה בעזרת השם באונס. הנני מבטיח לכם שעוד היום נגרש את הדיבוק הסרוב מן הבחור ונשלח אותו ממקום מושב בני אדם עד אל מעבר להרי החושך השוממים. יש לכבות את כל המנורות; להוציא שבעה ספרי תורה; יבואו שבעה אנשים עם שבעה נרות שחורים ושבעה אנשים עם שופרות בידיהם להתייצב בכל בית המדרש, ואנו נתחיל בהשבעותינו האחרונות דהיום.”

וככה נעשה. ר' ישעיה'לה התעטף בטליתו. הנרות השחורים הודלקו, ובאפלה למחצה נישאה התרועה של שבעת השופרות גם יחד. ונשמע קולו של ר' ישעיה'לה, המצרף כל מיני צירופי השבעות ומונה מיני חרמות, נידויים ושמתות. כל זה נשנה שבע פעמים. השופרות הריעו שבע פעמים, ור' ישעיה'לה השביע והחרים את הדיבוק שבע פעמים. אחרי כל פעם ענו הכול ואמרו ברוב אימה ובריאה: אמן.

פתאום הידהדה זעקת אימים בבית המדרש, ומיד נשמע קול יפחה ויבכה של הדיבוק, המתחנן:

”הודים! רחמו עלי, אל תגרשו אותי היום! מאוחר יותר אשמע בקולכם! אני אצא! אנא הניחו לי במנוחה רק עוד שנים-עשר ימים. אחרי שנים-עשר הימים אני מבטיח לכם, שאקיים את דברתי ואעזוב את גופו של הבחור באופן שתקבעו ותצוו עלי. רחמנים בני רחמנים! התחשבו בי ורחמו עלי, כמו שאתם מרחמים על הבחור. לעולם לא אחזור אל הבחור, כל עוד תנצרו את כל הבטחותיכם אלי. ועכשיו אני רוצה להוסיף גם את הבקשות הבאות: מיד אחרי שאצא, שבו עלי 'שבעה'; שלושים ימים נהגו מנהגי אבלות; אמרו עלי 'קדיש' לא רק בבית הכנסת הגדול, אלא בכל המקומות הקדושים של חמלניק, ובטלו מיד את כל החרמות והנידויים שהוטלו עלי עד כה.”

על כך ענה ר' ישעיה'לה ברוב חומרה והחלטיות:

”לא! לא נזוו מפה, עד שנכפה עליך בכוח לצאת מהבחור – עוד היום!”

הדיבוק שוב החל להתחנן:

”רחמו עלי! אני לא יכול לצאת עכשיו! עוד לא הגיע הזמן! אני צריך לחכות עוד מעט! עזבו אותי במנוחה – אם לא לשנים-עשר ימים, לפחות לשתיים-עשרה שעות. האמינו לי, שלא אשנה את דברתי. אשמע בקולכם, על כל הפרטים שתורו לי! האמינו לי, והניחו לי עכשיו!”

אמר לו ר' ישעיה'לה:

”נעשה למענך, בתנאי שתיתן לנו שבועה בשם ה', שבדיוק בעוד שתיים-

עשרה שעות תעזוב את גוף הבחור.”

”אוי ואבוי לי!” התייפח הדיבוק עוד יותר. ”איך אוכל להישבע, אם אסור לי לחלוטין להזכיר את שמו הקדוש? הלוואי שמותר היה להזכיר, ואז כלל לא

הייתי פוחד מהמחבלים והמשחיתים. לא! אני לא יכול להישבע, אבל תקיעת כף אתן לכם, שבדיוק בעוד שתיים-עשרה שעות אצא ברצון מגוף הבחור." פשט ר' ישעיה'לה את ידו הימנית, נשא אותה באוויר ואמר בשעת מעשה: "אני שומע בקולך ומקבל ממך תקיעת כף. נחכה בסבלנות כל אותן שתיים-עשרה שעות, ומאמינים אנו כך שתעמוד בדיוכורך, וברצונך החופשי תצא בעצמך מגוף הבחור. אנו רוצים רק שתיתן לנו סימן לצאתך."

קול ברור נשמע באומר:

"כאשר תראו שמאצבעו הקטנה ביותר ברגלו של הבחור נוטף דם ובאחת השמשות נעשה חור – דעו לכם שכבר אינני נמצא ביניכם."

ר' ישעיה'לה החזיר את ידיו הפשוטות, ניענע בראשו לאות הן, כמו לסימן של הסכמה; קרא להציב מיד את ספרי התורה בחזרה בארון הקודש; לכבות את הנרות השחורים; להחזיר את השופרות, ובצעדים מדודים ירד מן הבימה. חשכת בין השמשות נחה על פני כולם. ור' ישעיה'לה, בטלית ובקיטל, ניצב לפני העמוד להתפלל "מנחה". אחרי "מנחה" ו"מעריב" הלכו כולם הביתה, והבחור הובל בחזרה אל ההקדש, שבו שהה כל אותה עת. ובדיוק שתיים-עשרה שעות אחרי תקיעת הכף, ביום שלישי כעלות השחר, עם אור ראשון, התעורר הבחור בצעקה נוראה מעל יצועו, הסתובב בסערה על פני ההקדש, מחדר אחד למשנהו, וחבט בדלתות בכוח רב. הכול בהקדש ירדו בבהלה מעל יצועם. ריצתו הפראית של הבחור הטילה על הכול אימה חשכה. בפחד גדול החלו כולם להידחק לאורך הקיר אל החלון, כדי לקפוץ החוצה. בבת אחת נפל הבחור ארצה, החל לחרחר כגוסס, ובכוחותיו האחרונים צעק:

"וזוו מהחלון! אני אזיק לכל מי שיסתיר את החלון!"

ותוך כדי דיבור נשמע רעש של ניפוץ זכוכית. כשמשח בחלון שבקיר המזרח התהווה חור עגול, גודלו כמטבע, ובה בעת אפשר היה להבחין שמאצבעו הקטנה ביותר של הבחור נוטף זרם דק של דם. הנס התרחש! הריבוק קיים את דְּבַרְתּוֹ!

7.

במהירות הבזק נישאו החדשות הטובות בעיר כולה. מכל עבר החלו להיקהל אל בית המדרש הישן, אל המקום שבאו אליו עוד קודם לכן הרבנים, הדיינים וראשי הקהל. גם את הבחור הביאו לשם. הוא התפלל בציבור בהתלהבות רבה, התפלל את התפילה המיוחדת שתיקן ר' ישעיה'לה. הבחור אמר את ה"קדיש" הראשון, המתפללים שפכו דמעות שמחה והודו לבורא על הנס הגדול שאירע לעיניהם. מיד לאחר התפילה עלו הרב והדיינים אל הבימה, והרב, בקול רועד

אבל ברור, קרא בקול רם:

"בשם בית הדין ובשם העדה הקדושה הריני מכריז ומודיע ברבים, כי הדיבוק שמואל בן רבקה קיים את הבטחתו בשלמות; את דְּבַרְתוֹ ותקיעת הכף שלו קיים בדיוק, ובזמן הנכון נפרד מאיתנו. לכן אנחנו, בית דין דמטה, מסירים משמואל בן רבקה את כל השבועותינו, נידויינו, החרמותינו וקללותינו שהטלנו עליו בשעתו. מהיום הזה והלאה יהיו כולם בטלים ומבוטלים כעפרא דארעא, ייפלו בשדות שוממים וביערות ריקים, ואף אחד מהם לא יחול עליו ולא יזיק לו אפילו כמלוא הנימה, מעתה ועד עולם – אמן!"

והכול בבית המדרש ענו ואמרו בקול רם: אמן!

ומיד נשלחו שליחי בית דין נאמנים, והודיעו את התרת בית הדין בכל המקומות הקדושים האחרים של העיר.

ז.

בו בלילה נגלה הדיבוק אל הרב וטען לפניו בכעס:

"אַתְּ הַבְּטַחְתִּי לָכֶם קִיּוּמִי, אֵת תְּקִיעַת הַכֶּף שִׁמְרַתִּי, אֵת גּוֹף הַבְּחֹר עֲזַבְתִּי וְלֹא הִזְקַתִּי לְאִישׁ – וּמִיד אַחֲרֵי שֶׁהוֹפַעְתִּי בַחֲלָל הָעוֹלָם, הַתְּנַפְלוּ עָלַי וְהַחֲלוּ לְרֹדוֹף אַחֲרַי אֲלֵפֵי שָׁדִים וְרוּחוֹת. גַּם מְלֹאכֵי הַחֲבָלָה, שֶׁנִּבְרְאוּ בְּכוּחַ הַחֲרָמוֹת וְהַקְּלָלוֹת שֶׁלְכֶם, רוֹדְפִים אַחֲרַי. אֵינְנִי יוֹכֵל לְמַצּוֹא מְקוֹם מְקַלֵּט מִפְּנֵיהֶם – אֵלָּא לְחַזֹּר אֶל גּוֹף הַבְּחֹר. לָכֵן בָּאתִי עִכְשָׁיו אֵלַיךְ, מְרֵא דַּאֲתְרָא, בְּטַעֲנָה וּבִשְׂאֵלָה, מְדוּעַ גַּם אַתָּם, אֵת הַבְּטַחְתְּכֶם לִי – לְבַטֵּל אֵת הַחֲרָמוֹת וְהַנִּדְוִיִּים – לֹא קִיּוּמְתֶם עַד כֵּהָ? וְאֵנִי מִבְּקֵשׁ אֶתְכֶם שֶׁתִּכְפֹּ וּמִיד תִּדְאֲגוּ לְהַסִּיר מֵעָלַי עַל פִּי דִין אֵת הַשְּׁבֻעוֹת, וּתְבַטְלוּ אֵת הַנִּדְוִיִּים וְהַחֲרָמוֹת, וְתִגְרְשׁוּ אֵת הַמְּזִיקִים הַרוֹדְפִים אַחֲרַי בְּלֵי הַרְף."

ואחרי שְׁעָרְב לֹו הַרְבֵּ שְׁעוֹד קוֹדֵם לָכֵן הוֹדִיעָו בְּכֹל הַמְּקוֹמוֹת הַקְּדוּשִׁים אֵת דְּבַר הַתְּרַת בֵּית הַדִּין, וְכִי כֹל הַחֲרָמוֹת וְהַקְּלָלוֹת בְּטִלִּים וּמְבוֹטְלִים – שׁוֹב טַעֲנַן הַדִּיבּוּק בְּרוּגוֹ:

"הַתְּרַת הַדִּין אֵין בִּהּ מִמֶּשׁ, מִפְּנֵי שֶׁנַּעֲשִׂתָה שְׂלֵא עַל פִּי דִין. לָכֵן אֵין הִיא יוֹכֵלָה לְקַחַת מִן הַמְּזִיקִים אֵת הַרְשׁוֹת שֶׁאַתָּם, קוֹדֵם לָכֵן, בְּהַשְּׁבֻעוֹתֵיכֶם, נִתְּתֶם. עַל פִּי דִין חֲזוֹ"ל: 'הַפָּה שֶׁאֲסָר הוּא הַפָּה שֶׁהִתִּיר'. אֵת הַשְּׁבֻעוֹת, הַחֲרָמוֹת וְהַנִּדְוִיִּים עֲשֵׂה ר' יִשְׁעִיָּה'לָה – וְעַל פִּי דִין, הוּא בִּפְהַ קוֹדֵשׁוֹ צִרִיךְ לְבַטֵּל אוֹתָם!"

הַרְבֵּ לֹא הִשְׁתַּהֵּה... אֵלָּא תִּכְפֹּ וּמִיד בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה שֶׁלָּח אֵת הַשְּׁמָשִׁים לְהַעִיר אֵת כֹּל הַקְּהָל וּלְקַרְאוֹ לְכֹל אֶחָד לְבוֹא מִיד אֶל מְקוֹמוֹ הַקְּדוּשׁ. וּבַחֲשַׁכַת הַלַּיְלָה הִלְכוּ ר' יִשְׁעִיָּה'לָה עִם בֵּית הַדִּין וְרֵאשֵׁי הַקְּהָל מִמְּקוֹם קְדוּשׁ אֶחָד לְמִשְׁנָהוּ, וְר' יִשְׁעִיָּה'לָה הַכְּרִיז בְּכֹל מְקוֹם שׁוֹב וְשׁוֹב, כִּי אֵת כֹּל הַשְּׁבֻעוֹתֵינוּ, חֲרָמוֹתֵינוּ וְנִדְוִיֵינוּ

נגד שמואל בן רבקה – הרי הוא מבטל כעפרא דארעא. אחרי כל הכרזה נאמרה התפילה המיוחדת שתיקן ר' ישעיה'לה, והבחור, שגם הוא הובא לשם, אמר בכל מקום קרוש "קדיש".

ח.

אחרי הלילה ההוא החל הבחור לאבד את כוחותיו. בכל יום נחלש והלך. הדברים הגיעו לידי כך, שלא יכול להזיז שום איבר, והיה למשותק. נראה שהדיבוק לקח ממנו את כל כוח החיים. הוא גם החל לקדוח מאוד. הוא שכב וסבל בחום גבוה ולא חדל מלמלמל דברים לא מובנים. תכופות פרץ בכני מפחיד, נאנה וייבב.

מאחר שנראה היה כי הוא נתון בסכנת נפשות – בעצתו של ר' ישעיה'לה, נישא החולה במיטתו אל בית המדרש הישן. ר' ישעיה'לה תלה על צווארו שמירות וקמעות, ונקבע כי עד אחרי השלושים יימצא לידו משמר קבוע, יומם ולילה, שיאמר תהילים, ילמד משניות וכיו"ב.

בבית המדרש הוקל לבחור, החום ירד מעט. הוא פקח את עיניו והכיר את סובביו. דיבורו התבהר והתברר, ובכל יום השתפר מצבו והלך. משמר קבוע ניצב למראשותיו, ויום ולילה קרא תהילים, למד משניות וספרי קודש אחרים.

בלילה האחרון לשלושים הקיץ הבחור פתאום באמצע הלילה, ובאלם קול החל לצעוק "שמע ישראל!". אחרי שהרגיעו אותו, התיישב הבחור וסיפר שהדיבוק הופיע אך זה עתה בבית המדרש, וביקש להתקרב אל מיטתו. אלא שלא יכול היה להתקרב יותר מארבע אמות ממיטתו. הוא התאמץ בכל כוחו, ואף על פי כן לא יכול היה לחדור מבעד לתחום ארבע אמות. מרחוק, בדברי נועם, הוא החל לשכנעו כי יסיר את הקמעות והשמות הקדושים, ואז תהיה לו רשות והוא יוכל לשוב ולחדור לתוכו. והבחור סיפר כי הדיבוק טען לפניו בדברי חלקות:

"ראה, בשש השנים ויותר שישבתי בגופך, לא היית חולה אפילו פעם אחת; אף פעם לא הרגשת כאב; בחורף, בקור הגדול ביותר, הלכת עירום למחצה ויחף ברחובות, ודבר לא פגע בך לרעה – אבל עכשיו, מאז עזבתי אותך, אתה מוטל חולה בייסורים ובצער. אם תסיר מעליך את הקמעות והשמות, מיד אֶכְנַס שוב לתוך גופך, ואתה תבריא בכל איבריך ולא תרגיש עוד כאב!"

"וכאשר שאלתי אותו – המשיך הבחור – מדוע אתה לא רוצה לקיים את הבטחתך? הרי אנחנו מתפללים למענך; אנחנו לומדים משניות בסדר שמך; אנחנו אומרים קדיש עליך; האם אין ממש בכל תפילותינו? האם לא פעלו למענך? כך הוא ענה לי: "נכון, תפילותיכם, לימודכם, הקדיש שאתם אומרים,

פעלו רבות. הם פעלו למחצה, והקלו את מחצית ייסורי, מפני שמלכתחילה היה פסק הדין שלי בבית דין של מעלה, שבכל יום אתענה ארבע פעמים; עכשיו, בזכותכם, אני מעונה רק פעמיים, וגם העינויים גופא קלים הרבה יותר, וברור לי כי ממש בקרוב, בזכות התפילות והקדיש, יפסיקו לחלוטין לענותני. אבל בה בעת דן אותי בית דין של מעלה לרחף מאחורי הרי החושך בגיא צלמוות שבעים שנים תמימות. ואת פסק הדין הזה לא תוכלנה תפילותיכם לבטל. אכן כבר עברו שלושים שנה. אבל נותרו עוד ארבעים שנה תמימות, שיהיה עלי להימצא בהן במחיצת שדים ורוחות בממשלתו של אשמדאי ולילית, להסתכל בפניהם האיומות, לרקוד בריקודי השדים שלהם, בלי מנוחה, בלי שלוה, מגורש יומם ולילה. איך אוכל לעמוד בזה? לכן באתי אליך עכשיו בתחנונים; רחם עלי ופדה אותך מידיהם! תן לי לשוב ולהיכנס בגופך הטהור. אבל הפעם ייעשה הדבר על דעתך, מרצונך החופשי. ואני מבקש ממך שתיתן לי תקיעת כף, שלהבא לא תרשה לעולם לגרש אותי מגופך."

והבחור סיפר ברעדה כי הדיבוק כבר פשט אליו את יד ימינו. פתאום נפלה עליו אימה גדולה – והוא החל לצעוק "שמע ישראל!", והדיבוק, אך שמע את הצעקה "שמע ישראל!", נעלם כהרף עין.

מאותו לילה ואילך החל הבחור לחזור לעשתונותיו. הדיבוק לא שב ונגלה לו. מיד אחרי השלושים הבריא לגמרי. עד מהרה התחתן, ואשתו ילדה לו בן ובת.

לבן הראשון קרא שמואל, לזכר נשמת שמואל בן רבקה.

¹ רעכטמאן, אברהם, "ידישע עטנאָגראַפיע און פּאָלקלאָר", בוּאנוס אַירס 1958, עמ' 308-325.
² לא ידוע לי על "הרב ר' שמואל" שישב בחמלניק וכתב את "תפארת שמואל". החיבור הנודע ביותר בשם זה הוא פירוש על הגמרא והרא"ש מאת המהרש"ק, ר' אהרן שמואל בן ישראל קוידנובר (1614-1676), שכיהן כרב בערים שונות בפולין ובמרכז אירופה (בצ'כיה ובגרמניה), כלומר, במקום ובזמן שונים. לא מצאתי גם עדות לפועלו של ר' ישעיה'לה. חמלניק נודעה לימים כעיררה חסידית, בעיקר של תנועת חב"ד.

³ קיטל – בגד לבן לתפילה, מיוחד לימים הנוראים ולמעמדים מיוחדים.

⁴ התפילה כתובה במקור בלשון הקודש ומובאת כאן כלשונה (בתיקוני האחדה בלבד).

⁵ בכורות לו (ההערה במקור).